

УДК 930.1(477.7) «1940/2016» DOI: 10.26661/swfh-2018-50-014

Проблема відродження історичної пам'яті в діяльності неформальних організацій Південної України в роки перебудови

В.В. Михайлов

*Таврійський державний агротехнологічний університет,
miha_historic@ukr.net*

Ключові слова:

історична пам'ять, перебудова, неформальні організації, національно-демократичне відродження, Південна Україна.

У статті розкрито сутність феномену історичної пам'яті. Автор визначає історичну пам'ять як здатність людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на підставі цього досвіду уявлення про історію як таку та своє місце в ній.

Охарактеризовано процес відновлення історичної пам'яті неформальними громадськими організаціями в Південній Україні у другій половині 1980-х – 1991 рр. Серед неурядових об'єднань, що стояли в авангарді національного відродження України виділяються: історико-просвітницьке товариство «Меморіал», Товариство ук-раїнської мови ім. Т.Г. Шевченка (ТУМ), Українська Гельсінська Спілка (УГС), Народний рух України (НРУ). Важливим напрямком діяльності неформальних організацій став пошук доказів здійснення репресій радянською владою впродовж 30-х – поч. 50-х рр. XX ст. Активісти самодіяльних товариств звернулись до історії запорізького козацтва, як «золотої доби» національного державотворення. Проведення неурядовими об'єднаннями культурно-просвітницьких заходів, спрямованих на реанімацію історичної пам'яті відіграло важливу роль у формуванні національної ідентичності українців.

The problem of the revival of the historical memory in the activities of the informal public organization of the Southern Ukraine during the years of the Perestroika

V. Mikhailov

Tavria State Agrotechnological University

Key words:

historical memory, perestroika, informal associations, the national democratic revival, South Ukraine.

The essence of the phenomenon of the historical memory is revealed. The author defines the historical memory as the ability of the human mind to preserve the individual and the collective experience of the interpersonal relationships and to form on the basis of this experience the perception of history as such and its place in it.

The geographic boundaries of the study are Southern Ukraine, which includes Odessa, Kherson, Mykolaiv, Zaporizhya regions and the Crimea. The process of the restoration of the historical memory of the informal public organizations in the Southern Ukraine in the second half of 1980-1991 was characterized.

Among the non-governmental associations which were stood at the ahead of the national revival of Ukraine are: the historical and educational companionship «Memorial», the Society of Ukrainian language of T.G. Shevchenko (SUL), Ukrainian Helsinki Union (UHU), and People Movement of Ukraine (PMU).

The important direction of the activity of the informal organizations was the search of the evidences of the implementation of the repression of the Soviet authorities during the 1930's – the beginning of the 50's of the twentieth century. In the future it was questioned the doubt of the expediency of Ukraine's staying under the «care» of Moscow. The activists of the amateur associations appealed to the history of the Zaporizhya Cossacks as the «golden age» of the national state-building. Thus, the celebration of the 500 anniversary of the Cossacks became the kind of the propaganda of the ideal of the brotherhood among Ukrainians, which was illustrated the national identity.

The main practical results of the activities of the cultural and educational organizations of the Southern Ukraine were the publishing house of the printed «self-publishing» of the newspapers, the creation of the thematic

library funds, the realization of the mass-cultural events such as the concerts, the creative evenings, the art exhibitions, etc. The realization of the non-governmental associations of cultural and educational events aimed at the propaganda of the distinctness of the Ukrainian historical process and it was played the important role in the awakening of the national consciousness.

В умовах трансформації українського суспільства, яка відбувається під знаком звільнення від одіозних нашарувань радянської спадщини, проблема історичної пам'яті стає ключовою. Перш ніж приступити до аналізу питання, необхідно визначити зміст самого поняття «історична пам'ять». У його трактуванні немає єдиної точки зору як серед вітчизняних науковців, так і серед закордонних авторів.

В широкому розумінні історичну пам'ять визначають як «фундамент національної ідентичності» (Н. Яковенко) [1], «суспільно-психологічне оснащення спільноти» (В. Масненко) [2, с.53], «історичні зрізи практично всіх виявів суспільної свідомості» (В. Полянський) [3, с.14]. Ю. Зерній зазначає, що «зафіксована у формах знань, культурних стереотипів, символів, міфів, історична пам'ять є унікальною сукупністю уявлень національної спільноти про своє минуле» [4, с.72]. На думку В. Солдатенка, історичну пам'ять традиційно пов'язують здебільшого зі знаннями про історичний поступ суспільства, прогрес його політичної організації [5, с.139-140].

Враховуючи не філософський, а історичний характер даного дослідження автору імponує визначення історичної пам'яті як здатність людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на підставі цього досвіду уявлення про історію як таку та своє місце в ній. Фактично історична пам'ять – це наявна інформація для соціальної ідентифікації особистості й спільноти [6, с.156].

Історична пам'ять містить у собі величезний соціальний потенціал. Вона згуртовує людей навколо певних цінностей, пов'язаних із спільним баченням минулого і у такий спосіб може стати засобом їх самоідентифікації – національної, регіональної, політичної, релігійної тощо. Особливо це характерно для суспільств, які перебувають у стані соціально-економічної трансформації і пошуків зовнішніх векторів дальшого розвитку [7, с.198].

Проблема функціонування неурядових громадсько-політичних організацій, досить добре висвітлена в працях вітчизняних істориків О. Бойка [8], О. Гараня [9], Г. Гончарука [10], О. Горбачової [11], К. Левчука [12], Русначенка [13] та інших. Останнім часом з'явилися дослідження регіональних неформальних товариств, зокрема

Південної України. Серед праць вказаного напрямку слід відзначити монографію Ф. Турченка [14], дисертаційну роботу О. Шипотілової [15], наукові статті О. Козаченко [16,17].

Мета даної наукової статті полягає у визначенні внеску неформальних товариств Південної України в процес реанімації історичної пам'яті українського суспільства в добу перебудови.

До 1985 р. в СРСР в цілому та в Україні зокрема, держава була монополістом у формуванні офіційних картин історичного минулого. За тоталітарної доби українська історія стала об'єктом цілеспрямованої міфотворчості ідеологів радянського режиму. Нові та перелицьовані старі імперські міфи циркулювали на теренах радянського історіописання: Радянська Україна як «молодша сестра» Радянської Росії; єдина історія «трьох братніх східнослов'янських народів»; міфічна концепція «добровільного возз'єднання України з Росією» тощо.

Ситуація почала змінюватися у др. пол. 1980-х рр. за доби перебудови, яка позначилася загальною демократизацією суспільного життя в країні. Однією із складових перебудови була політика гласності, що стала своєрідним перехідним етапом між довготривалим періодом мовчазного одностороннього до свободи слова.

На хвилі демократизації др. пол. 80-х рр. ХХ ст. в Україні почали виникати самодіяльні організації, які були непідконтрольні радянським органам влади. Серед неурядових об'єднань, що стояли в авангарді національного відродження України безумовно виділяються: історико-просвітницьке товариство «Меморіал», Товариство української мови ім. Т.Шевченка (ТУМ) та Українська Гельсінська Спілка (УГС). 3 вересня 1989 р. відбувається консолідація національно-демократичних сил у Народний рух України (НРУ). Неформальні товариства інтенсивно долучилися до реанімації дійсних образів історичної пам'яті. Суть процесу відновлення історичної пам'яті полягала у поверненні забутих імен, розкритті для вивчення раніше заборонених тем та розгортанні широких дискусій навколо історичних проблем.

Після проведення всеукраїнської установчої конференції в Києві (4 березня 1989 р.), відділення товариства «Меморіал» починають виникати по всій республіці. У Південній Україні найбільш

значимими стали відділення в обласних центрах – Одесі, Херсоні, Миколаєві, а також в місті Мелітополі Запорізької області.

Одеським обласним товариством «Меморіал» постійно велись пошуки місць поховань жертв репресій. Зокрема, на Другому християнському цвинтарі м. Одеси виявлено 70 людських залишків, з характерними ознаками розстрілу – кульовими отворами в черепі [18, с.1]. Активна діяльність Одеського «Меморіалу» по відновленню історичної правди зіграла велику роль у процесі реабілітації жертв радянських репресій. Так, згідно наказу Президіуму Верховної Ради СРСР щодо осіб незаконно засуджених в 30-х – поч. 50-х рр. ХХ ст., по Одеській області в період з липня 1988 р. по 1 липня 1991р. реабілітовано 8906 осіб [19, арк.46].

Важливим елементом діяльності «Меморіалу» була просвітницька робота з місцевим населенням. На базі Одеської міської бібліотеці № 25 створено базовий бібліотечний фонд «Меморіалу». Розроблено повний каталог тематичних публікацій «Меморіалу» з питань сталінських репресій, тоталітаризму, ідеологічних міфів, правозахисного руху тощо [20, с.3]. Активісти Одеського «Меморіалу» провели благодійну акцію, в ході якої, колишні в'язні таборів безкоштовно отримали колись крамольну книгу О. Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ» [21, с.3].

При товаристві «Меморіал» організовано об'єднання «Остарбайтер», яке надавало допомогу жертвам фашистської окупації. Відділення займалося пошуком необхідної інформації, архівних документів, оформленням запитів для отримання матеріальної компенсації особами, що були вивезені на примусові роботи до Німеччини [22, с.3]. Спільно з Товариством єврейської культури було відкрито пам'ятний знак на місці розстрілу 25 тисяч єврейського населення Одеси фашистами часів Другої світової війни [23, с.3].

Масштабним проектом Одеського «Меморіалу» став «Тиждень совісті», присвячений 70-ій річниці від дня народження академіка А. Сахарова. Акція проходила в травні 1991р. і передбачала широку культурно-просвітницьку та благодійну програму. Перший блок програми складався з тематичних виставок. Мешканцям Одеси були запропоновані матеріали про репресії в радянській державі. Унікальною була виставка «Самвидав» – творів всіх видів і жанрів, заборонених свого часу. В експозиції «Конфіскована колекція» представлені роботи одеських художників-авангардистів 60-70-х рр. ХХ ст.. Працівники історико-краєзнавчого музею підготували експозицію

із залишків музею «Степова Україна», репресованого в 1930-ті роки. Музей морського флоту надав документальні матеріали про репресії в ЧМП. Кінематографічний блок програми складався з ретроспективи А. Тарковського, С. Параджанова, В. Абдрашитова. Показані кінострічки Т. Абуладзе, К. Муратової, Е. Шенгелая. Літературна частина заходу передбачала творчі зустрічі з «неофіційними» поетами Одеси [24, с.2].

Першими кроками діяльності Херсонського «Меморіалу» стали звернення через публікації статей у пресі до громадськості з проханням відгукнутися людям, що постраждали від репресій, їх родичів або тих, хто знає про місця розстрілів і поховань на Херсонщині. Як наслідок оргкомітет «Меморіалу» почав отримувати листи-свідчення про репресії сталінських часів [25, с.4]. Завдяки співпраці з місцевим населенням, до кінця 1990 р. вдалося виявити 5 місць розстрілів і поховань жертв сталінських репресій в межах Херсону [26, арк.103]. Варто відзначити, що дослідники «Меморіалу» підходили до справи досить обережно і виважено, уникали необґрунтованих тверджень, робили висновки тільки на підставі реальних фактів. Так, за різноманітними легендами та усними повідомленнями, невеличку ділянку біля колишнього пивзаводу Херсона псевдоочевидці подій зарахували до числа місць сталінських репресій. Розслідування активістами «Меморіалу» показало, що для таких припущень немає жодних підстав. Було встановлено, що з 1276 розстріляних було 90 дітей віком до 14 років. До вищої міри засуджували, як відомо, тільки повнолітніх; крім того, кулі, якими вони були вбиті, виявилися німецькими [26, арк.21].

В червні 1990 р. відбувся круглий стіл, за участю начальника УКДБ Херсонської області генерал-майора Тараненка Ю.В., секретаря парткому Ковалю В.П., активу товариства «Меморіал» – Плешковської Л.В., Вірлича А.Є., Мартинової Т.Д. та журналістів місцевих ЗМІ. Зустріч проходила у приміщенні обласного УКДБ. Присутні вперше отримали можливість побачити засекречені документи судових справ, за допомогою яких встановлювалися імена репресованих. За ініціативи представників «Меморіалу» було ухвалено рішення про створення разом з співробітниками КДБ спільної дослідницької групи з питань реабілітації жертв репресій та пошуку «херсонців-остарбайтерів» для отримання ними компенсації від уряду ФРН [26, арк.28-31].

За повідомленням Херсонського Управління КДБ до червня 1990 р. в області реабілітовано 9632 особи [27, с.4]. Враховуючи масовість

жертв сталінського терору на Херсонщині, члени «Меморіалу» неодноразово порушували питання про необхідність спорудження монументу з метою увічнення пам'яті постраждалих людей від репресій [26, арк.19].

Активістами Миколаївського «Меморіалу» була організована виставка «Суднобудівники і моряки – жертви сталінських репресій», яка відбулася в дні святкування 200-річчя Миколаєва в музеї суднобудування і флоту. В експозиції зібрано дані про миколаївців, які постраждали в роки репресій: фотографії, документи, листи, особисті речі, матеріали преси [28, с.3].

До діяльності товариства намагалися залучити молодь. В Будинку політосвіти обкому партії організовано зустріч зі старшокласниками. Перед школярами виступили, ті хто на власній долі відчув, що таке культ особи – миколаївський корабель С.К. Бондаревський, який близько двох десятків років у тюрмах і засланні, К.І. Горбуненко – вдова загиблого в ежовських катівнях Павла Бородаєва, секретаря парткому заводу імені 61 комунара, Я.Л. Рубінова – педагог, батька якої простого залізничника без підстав заарештували і невдовзі розстріляли як «ворога народу» [29, с.3].

Щомісяця в редакції «Південної Правди» відбуваються збори активістів «Меморіалу». Одним з гостей зборів ініціативної групи «Меморіалу» став М. Сенчин – директор «Музею пам'яті» з села Куйбишівки Єланецького району. Директор музею повідомив, що в ході досліджень по вивченню трагічних сторінок історії Куйбишівки, сільські краєзнавці встановили 36 імен земляків, які постраждали в роки культу особи [28, с.3].

Ефективною була діяльність Мелітопольського товариства «Меморіал». Протягом 1990 – початку 1991 рр. товариство видавало інформаційний бюлетень під назвою «Мелітополь. Меморіал» тиражем кілька сотень екземплярів і поширювалося серед жителів міста і району. У першому випуску бюлетеня «Мелітополь. Меморіал» у січні 1990 р. були опубліковані програмні документи товариства, започаткована рубрика «Реабілітовані», в якій публікувалися списки жертв сталінських репресій на Мелітопольщині [30, с.2].

Значну увагу в інформаційному віснику приділено «білим плямам» радянської історії, зокрема військовій тематиці. Четвертий випуск бюлетеня присвячений подіям Другої світової війни. Висловлено думку, що репресії проти керівного складу армії напередодні війни, призвели до величезних жертв населення в майбутньому. «...Якби не страшний 37-ий рік, не було б страшного літа 41-го року» – зазначено в публікації [31, с.1]. Окремий

спецвипуск присвячено дослідженню причин та жаклих реалій голоду 1932-1933 рр. в Україні. Наводяться спогади очевидців – мешканців сіл Мелітопольського району, які переконливо свідчать про штучний характер голоду, відповідальність тодішньої влади за його організацію [32, с.2].

У липневому випуску бюлетеня зазначено, що масовий терор був неможливий без кривавих виконавців на місцях. В центральній статті номера під назвою «Палач» висвітлено кар'єрний шлях уродженця Мелітополя, полковника держбезпеки Б.В. Родоса [33, с.1,2]. Автори інформаційного вісника не оминули увагою «кримсько-татарське питання», яке у ті часи набуло особливої актуальності у зв'язку з боротьбою корінного народу за повернення до Криму. У жовтневому спецвипуску подавалися матеріали про депортацію кримських татар до Середньої Азії [34, с.1,2]. На сторінках бюлетеня оприлюднювалася інформація стосовно радянських концтаборів і, зокрема, Івдельлагу, що розташовувався на Північному Уралі. За даними «Меморіалу» в таборі відбувала покарання група репресованих мешканців Мелітополя [35, с.1,2].

Завдяки історико-просвітницькій та видавничій діяльності Мелітопольський «Меморіал» став загальновідомою місцевою організацією і користувався авторитетом у мешканців міста. В жовтні 1990 р. спільно з місцевим Рухом було проведено мітинг-реквієм присвяченому пам'яті жертв політичних репресій. Громадську акцію було проведено на площі біля будинку культури «Жовтень» за присутності двохсот осіб. На мітингу виступали представники від місцевих громадських організацій ТУМ ім. Т.Г. Шевченка, товариства кримсько-татарського населення «Крим», Мелітопольського Руху. Говорили не тільки про репресії сталінських часів, але і про методи, які радянська влада використовувала у епоху «застою» проти інакодумців, намагаючись ізолювати їх від суспільства. Головним мотив виступів можна звести до однієї тези: «...потрібно зробити все, щоб жакливе минуле не могло повторитися. Досить жертв і втрат, досить крові і сліз!» [36, с.1].

19 січня 1991 р. в лекційному залі краєзнавчого музею Мелітополя були підведені підсумки роботи організації. Учасниками звітної конференції стали члени товариства, реабілітовані громадяни та члени їх сімей, депутати міськради, відповідальні працівники міськвиконкому. Завдяки постійній увазі до роботи «Меморіалу» з боку засобів масової інформації, до товариства зверталися по допомогу громадяни, поповнювався інформаційний банк. На сторінках газети «Серп і молот» неодноразово з'являлися публікації про мелітопольців

під рубриками «Меморіал у пошуку», «Повернути добрі імена». Члени товариства надавали допомогу у з'ясуванні дійсних обставин смерті репресованих осіб близьким та родичам загиблих. При безпосередній участі «Меморіалу» було порушено питання про пільги для вдів реабілітованих. Зібрано коштів від добровільних пожертвувань на суму 2 тис. 672 крб. 18 коп. [37, с.3].

Широку просвітницьку роботу розгорнуло ТУМ ім. Т.Г. Шевченка. Одночасно з вирішенням мовного питання, товариство займалося проблемою відродження національної історії та українських культурних традицій.

Південноукраїнські міста, села, вулиці тощо носили імена російських та радянських діячів, що увійшли в історію України як кати. Активісти ТУМу неодноразово виступали із зверненнями до місцевих та центральних партійних органів влади щодо повернення населеним пунктам історичних назв: Первомайськ – Богопіль (Бог – давня назва р. П.Буг), Вознесенськ – Соколи, Южноукраїнськ – Гард (давня козацька назва), Кам'янка – Анчерак (татарське поселення до завоювання Російської імперії), Арбузинка – Гарбузинка та інші [38, арк.12-13].

На карті обласного центру м. Миколаєва 33 вулиці носили імена діячів російської культури і лише 6 належали до представників української історії та культури. З цього приводу першому секретареві міському компартії України Матвєєву В.І. надіслано план-проект про перейменування вулиць Миколаєва. Пропонувалося увіковічнити імена корифеїв українського мистецтва, які зробили внесок у розвиток культури Миколаївщини: Панаса Саксаганського, Марії Заньковецької, Іван Карпенко-Карого, Миколи та Марії Садовських [39, арк.4].

У добу перебудови в Україні розгорнулася неоголошена війна символів. Вона почалася з появи жовто-блакитного прапора на зібраннях, демонстраціях та мітингах демократичних сил. Визначна подія сталася 6 грудня 1989 р. в приміщенні Спілки письменників України на черговому засіданні ТУМ ім. Т.Г. Шевченка міста Миколаєва. Вперше за останні десятиріччя піднято синьо-жовтий національний прапор, освячений на могилах січових стрільців. Цей «прапор-символ» став надією для прихильників організації на краще майбутнє, на демократичне, економічно розвинуте, національне суспільство [40, с.2].

За ініціативою Мелітопольського Товариства української мови і культури 9 березня 1991 р. в центральному міському парку біля пам'ятнику Т.Г. Шевченку відбувся мітинг з нагоди дня народження великого Кобзаря. Зібралось близько п'ят-

десяти чоловік, майоріли жовто-блакитні прапори. На мітингу виступили народний депутат Леонід Білий, активісти національно-демократичних формувань – Віктор Гудзь, Микола Дуденко, Ярема Жуковський та поет Гончаренко [41, с.5].

На початку серпня 1990 р. на Нікопольщині та у Запоріжжі за сприяння НРУ, ТУМ ім. Т.Г. Шевченка, «Меморіалу» було проведено грандіозний історико-культурний захід – святкування 500-річчя утворення українського козацтва. Під гаслами – «І помоляться на волі невільничі діти», «Від козацьких вільностей до волі України» – проходило вшанування козацької пам'яті [42, арк.1].

За програмою святкування планувалося провести наступні заходи: проведення мітингу на честь кошового отамана Війська Запорізького Івана Сірка, піший похід колонами у місто Нікополь та Орджонікідзе, автомобільний похід до міста Марганцю; відкриття пам'ятних знаків на місці розміщення п'яти Січей; відвідування історичних місць, зустріч із краєзнавцями, мітинг-клятва пам'яті козацтва, запалення свічок на могилі Івана Сірка [43, с.4].

На святкуванні були присутні біля 50 народних депутатів УРСР, серед них, М. Горинь, І. Драч, М. Поровський, Д. Павличко, Танюк, В. Яворівський, представники української діаспори Австралії, США, Швеції, Канади, Польщі, Франції. Всього до святкування було залучено: в Запоріжжі 100 тис. чоловік, в Дніпропетровську, Нікополі, Марганці, Орджонікідзе приблизно 15 тис. осіб. Найчисельнішими серед делегацій, що перебували на Дніпропетровщині, були івано-франківська (2300 осіб), львівська (1600 осіб) та тернопільська (1450 осіб) [44, с.89].

НРУ і ТУМ ім. Т. Шевченка під головуванням І. Драча провели першого дня у Нікополі науково-практичну конференцію «500-річчя заснування Запорозької Січі і сучасність». На другий день священики Української автокефальної церкви на могилі Івана Сірка відслужили панахиду. На третій день відбувся січовий похід до Хортиці – серця Запорозької Січі, – в якому взяло участь 50 тисяч гостей. Представники всіх українських земель вклонилися козацькій славі. На мітингу в Запоріжжі перший заступник Голови Верховної Ради України І.С.Плющ свій виступ закінчив словами: «Слава рідній Україні» [10, с.80].

На мітингу 4 серпня біля могили Івана Сірка більшість виступаючих зверталися до «ідеї незалежності України». Д. Павличко у своєму виступі наголосив: «Без зброї можна вибороти Україну», а І. Драч підкреслив: «...сила не в Верховній Раді, а в тому, що при підтримці народу Деклара-

ція про державний суверенітет набула сили Конституційного закону. І тоді була б незалежність і непотрібен був би союзний договір» [45, с.44]. Серед інших заходів – численні мітинги освячення хреста на кургані «Пам'яті», похід до могили літописця козацької слави Д. Яворницького та ін..

Запам'яталися два епізоди, які затьмарюють спогади про свято. Перший – коли комуністи від м. Нікополя до могили І. Сірка на кожному стовпі встановили прапори УРСР та СРСР. Оскільки ця символіка не мала ніякого стосунку до історії Запорозького козацтва, а тим паче до свята, ті прапори почали знімати хлопці з колони, яка йшла маршем з Нікополя. Звісно, замість червоних прапорів були встановлені синьо-жовті. Через годину-дві вже не було жодного комуністичного прапора. Комуністичні писаки в своїй пресі повідомляли, нібито зняті прапори топтали ногами і шматували. Це було продуктом їхньої хворобливої уяви. Та найганебнішою була акція нікопольських лєнінців, коли вони полили дорогу від Кургану Пам'яті і до Капулівки смолою. Але люди йшли тією дорогою під палючим південним сонцем і свято не вдалося зірвати [46, с.383-384].

Святкування 500-річчя козацтва стало важливим фактором для активізації національно-культурного ренесансу у південному регіоні України. Період функціонування козацтва став розглядатися як «золота доба» власної історії, що сприяло формуванню національної ідентичності, прищеплювало молодому поколінню гордість за своїх предків.

Влітку 1991 р. Миколаївський Рух прийняв участь у поході «Буг – козацька річка», у рамках Всеукраїнської акції «Дзвін-91». Метою походу є знайомство з культурою, історією, побутом всіх регіонів та зближення жителів різних куточків України на знак підтримки незалежності. Похід мав пройти з 27 липня по 2 серпня 1991 р. при активній участі представників зарубіжної діаспори. На Миколаївщину були запрошені О. Винчур, В. Петрович, Є. Дувалко, С. Горlach з Канади; з США студенти з Клівленду Л. Голіян, О. Голубц. Учасником заходу міг стати кожен, за програмою походу (від 6 квітня 1991 р.) надрукованого в газеті «Голос України». Він стартував 28 липня в м. Первомайськ біля пам'ятника Тарасу Шевченко. Тут відбувся мітинг та виступ народного хору. Міліція заборонила піший перехід до старовинного козацького села Мігія, доставила учасників туди автобусом. 1 серпня його учасники мали прибути в міста Южноукраїнськ, Вознесенськ, Миколаїв, а завершувався в Запоріжжі 11 серпня святом «Козацької слави» та фестивалем української пісні «Червона рута» [47, с.1].

Відомий канадський емігрант, письменник Степан Горlach у своїй книзі-есе «І так...я жив» згадує перший козацький похід на Миколаївщині [48, с.125-135]. Він відмічає, що всіх учасників розподілили по групах з провідниками, дали точну інформацію та адреси осіб Руху в тих областях, до яких групи були приділені. Група, в яку потрапив С. Горlach мала діяти у Миколаївській області, вони ходили від села до села, зустрічатися з місцевим населенням і співали українські пісні та клали квіти до пам'ятників Т. Шевченку. З владою зустрічались тільки через провідників – місцевих мешканців, майже всі вони були рухівці. Відлучатися від групи учасникам не рекомендували, оскільки владна номенклатура весь час спостерігала за іноземними гостями. Вони завітали до Первомайська, який на той час був містом закритого типу, тому за ними пильно наглядали органи міліції. Коли група діаспорних учасників прибула до Южноукраїнська, одним із їхніх провідників став мешканець міста, голова Южноукраїнського Руху Юрій Діденко. За словами Степана Горlacha голова місцевого Руху подбав, щоб їх прийняв заступник голови міської Ради О. Малий. Наступного дня група вирушила до славних Бузьких Хуторів, де проходили розкопки стоянок низового козацтва.

Голова Южноукраїнської районної організації НРУ Ю. Діденко та місцеві об'єднання ТУМ, «Гамалія» в рамках «Дзвону-91» мали намір провести в місті Южноукраїнську свято Бугогардівської паланки. На засіданні Виконкому міськради м. Южноукраїнська, яке відбулося 23 липня 1991 р., поряд з численними радикальними питаннями, розглядалася пропозиція депутата Ю. Діденка, про встановлення в одному з мікрорайонів міста пам'ятного знаку з орієнтовною написом: «На цих землях була Бугогардівська паланка 1734-1776 рр.» [49, с.1]. Але місцева влада мала свій погляд на події. Так, заступник міського голови міста Южноукраїнська з приводу встановлення пам'ятного знака зазначив, що період Нової Січі не є історично важливим для нашої історії та вшанування цього періоду життя українського народу не є необхідним.

Активісти південноукраїнських осередків Руху систематично проводили культурно-історичні заходи, присвячені епохальним подіям української державності. Так, 21 січня 1990 р. за ініціативи Херсонського КО НРУ відбулося святкування 71 річниці Акту Злуки. Напередодні заходу по місту були розклеєні об'яви для інформування населення. Біля пам'ятника Т. Шевченка відбувався мітинг, учасники якого несли українську національну символіку. І цього разу не обійш-

лося без інциденту – спецдружина захопила трьох членів Руху та конфіскувала в них два національні прапори. Проте, згодом «рухівців» було звільнено [50, арк.7].

З 10 по 18 серпня 1991 р. в Запоріжжі відбувся другий Всеукраїнський фестиваль «Червона Рута». Вплив пісенного конкурсу на консолідацію суспільства був величезний, що сприяло формуванню україномовного простору. Це було пов'язано з тим, що спочатку проходили відбіркові тури у всіх областях України, це мало великий резонанс по всій території держави. Після цього учасників направляли в Київ, де проходили остаточні репетиції. Не випадковим був і вибір місця проведення другого конкурсу «Червона Рута» – Запоріжжя, як один з найбільш зрусифікованих регіонів України, що забезпечувало залучення російськомовного населення до процесу формування загальнонаціонального простору. Про настрої слухачів фестивалю яскраво свідчать спогади співака А. Сердюка, який виконав знамениту згодом пісню під красномовною назвою «Вставай, Україно!»: «Коли я співав на стадіоні «Металург», таке піднесення було! Люди раділи, як діти, сміялися, обнімалися, бігали й танцювали... Дехто прийшов з жовто-блакитними прапорами, а вони були тоді заборонені. Міліція споглядала на все це, але не втручалася» [14, с.153].

У порівнянні з культурологічними товариствами, діяльність УГС була більш радикальною і мала яскраво виражену політичну спрямованість. Одним із своїх попередників члени Запорізької філії УГС, зокрема їх лідер С. Айбабін, вважали Д. Донцова. Вони ініціювали відзначення роковин з дня народження цього відомого діяча українського визвольного руху. До ювілею Д. Донцова у серпні 1990 р. було написано листівку під назвою «України, якої прагнемо, ще нема, але ми можемо створити її в нашій душі». Листівка містила інформацію про життєвий шлях Д. Донцова та поширювалась на його батьківщині – в Мелітополі [51].

17 серпня 1991 року в Мелітополі відбувся вечір-диспут, присвячений 108-й річниці ідеолога українського націоналізму Дмитра Донцова. Ініціатива про проведення акції йшла від лідерів Запорізької філії УРП С. Айбабіна і О. Черненко. За їх сприяння до Мелітополя надійшла кілька тисяч листівок відповідної тематики. Організацією заходу в місті керував член УРП А. Бриченко. Його за-

ява до міськради про проведення вечора-диспуту викликала бурхливі дискусії. Депутати перевагою всього в один голос дали згоду на проведення диспуту. Слід визнати, що захід не привернув великої уваги громадськості Мелітополя. За словами організатора акції А. Бриченка «... збір виявився в якійсь мірі навіть екзотичним. Мелітополь, мабуть, вперше побачив червоно-чорний прапор націоналістів. Із двох-трьох десятків його учасників, більшість яких складала прихильники Донцова із Запоріжжя, області і Львова, половина виділялась військовою підтягнутістю, камуфляжним одягом і військовими відзнаками визвольних змагань українців часу УНР і бандерівського руху». Гасла диспуту вирізнялися своєю радикальністю: «Воля або смерть». Вечір завершився покладанням квітів до стін колишнього реального училища, в якому навчався Донцов [41, с.7-8].

Таким чином, ще до моменту здобуття незалежності в Україні відбуваються потужні процеси відродження історичної пам'яті, формується суспільно-політичний запит на переосмислення національної історії.

Активісти неформальних товариств Південної України, звернулись до історії запорізького козацтва, що з одного боку, відповідало суспільним настроям місцевого населення, а з іншого стало ілюстрацією так званої «золотої доби» національного державотворення. Так, святкування 500-річчя козацтва стало своєрідною пропагандою ідеалу братерства серед українців, ілюстрацією національної ідентичності. Висвітлення духовної та культурної єдності українців здійснювалось через популяризацію постаті Т.Г. Шевченка.

Важливим напрямком діяльності культурно-просвітницьких організацій в напрямку відновлення історичної правди став пошук доказів здійснення репресій радянською владою впродовж 30-х – поч. 50-х рр. ХХ ст. Проведення неформалами широких громадських акцій на вшанування жертв радянського беззаконня відіграло важливу роль в антикомуністичного опозиційного руху, оскільки спільне лихо сприяє консолідації етнічної спільноти не менше, ніж спільна слава.

Проведення неурядовими об'єднаннями культурно-просвітницьких заходів спрямовувалось на пропаганду окремішності українського історичного процесу і відіграло важливу роль у реанімації національної ідентичності українців.

Джерела та література

1. Яковенко Н. Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України. URL: <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/yako-venko.rtf>.

2. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. Український історичний журнал. 2002. № 5. С. 49-62.
3. Полянський В. Историческая память в этническом самосознании народов. СоцИС. 1999. №3. С. 14-29.
4. Зерній Ю. Історична пам'ять як об'єкт державної політики. Стратегічні пріоритети. 2007. № 1 (2). С. 71-76.
5. Солдатенко В. Пам'ять. Історична пам'ять. Національна пам'ять. Українознавство. 2011. № 2 (39). С. 139-140.
6. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі. Україна – Європа – Світ. Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 156-159.
7. Турченко Ф. Г. Історична пам'ять і політика пам'яті на Запоріжжі (1991-2015 рр.) (ч.1). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. Вип. 42. С. 196-208.
8. Бойко О.Д. Україна 1985-1991: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. Київ : ІПЕНД, 2000. 322 с.
9. Гарань О.В. Убити Дракона. З історії Руху та нових партій України. Київ : Либідь, 1993. 196 с.
10. Гончарук Г. Народний Рух України: Історія. Одеса: Астропринт, 1997. 378 с.
11. Горбачова О.С. Громадські організації в Україні другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. : процес становлення та розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2008. 14 с.
12. Левчук К.І. Створення та діяльність громадських організацій в умовах трансформацій українського суспільства (1985–1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2010. 32 с.
13. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні середини 50-х – початку 1990-х років. Київ : Вид-во О. Теліги, 1998. 720 с.
14. Турченко Ф.Г. Запоріжжя на шляху до себе... (Минуле і сучасність в документах та свідченнях учасників подій). – Запоріжжя: Просвіта, 2009. 368с.
15. Шипотілова О.П. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України на території Миколаївщини (1989–1996 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Миколаїв, 2013. 20 с.
16. Козаченко О.М. Ідейні попередники Народного Руху України на Одещині. Інтелігенція і влада. 2011. № 22. 101-108.
17. Козаченко О.М. Боротьба Одеської Крайової Організації Народного Руху України проти підписання нового союзного договору у 1990-1991 роках. Інтелігенція і влада. 2012. № 24. 120-127.
18. Григоренко Л. Между молотом и наковальней. Вечерняя Одесса. 1991. 24 августа.
19. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). Ф. П-11. Оп.153. Спр.26.
20. Воробей В. «Меморіал» приходит в библиотеку. Вечерняя Одесса. 1991. 22 января.
21. Ковальчук Л. Программа завершена – работа продолжается. Знамя коммунизма. 1991. 13 июня.
22. Иванова Р. Определение позиции. Вечерняя Одесса. 1991. 9 февраля.
23. Окс В. Ничто не забыто. Вечерняя Одесса. 1990. 4 апреля.
24. Неделя совести. Вечерняя Одесса. 1991. 11 мая.
25. Вірлич А. Е. Пам'ять зобов'язує. Наддніпряньська Правда. 1989. 5 жовтня.
26. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). Ф. р-3378. Оп. 4. Спр. 161.
27. Глигач В. Це потрібно живим. Наддніпряньська Правда. 1990. 13 червня.
28. Хроніка «Меморіалу». Південна Правда. 1989. 27 вересня.
29. Меморіал совісті. Південна Правда. 1990. 12 січня.
30. Реабилитированы. Мелитополь. Мемориал. 1990. №1. Январь.
31. Цифры и факты. Мелитополь. Мемориал. 1990. №4. Май.
32. Пришел голод. Мелитополь. Мемориал. 1990. №5-6 (Спецвыпуск). Май-июнь.
33. Авдеенко С. Палач. Мелитополь. Мемориал. 1990. №7. Июль.
34. Операция выселение. Мелитополь. Мемориал. 1990. №8(Спецвыпуск). Октябрь.
35. Навроцкий Ю. А. Ивдельлаг. Мелитополь. Мемориал. 1991. №10-12. Январь-март(Спецвыпуск).
36. Тимофеев В. Чтобы не повторилось... Мелитополь. Мемориал. 1990. №9. ноябрь.
37. Тимофійєв В. Конференція товариства «Меморіал». Серп і молот. 1991. 30 січня.
38. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). Ф. Р-5913. Оп.1. Спр. 4.
39. ДАМО. Ф. Р-5913. Оп.1. Спр. 5.
40. Гаврилишин І. Повернення історичної пам'яті. Чорноморія. 1989. №2. грудень.
41. Бриченко А. Мелітополь на початку 90-х.... Мелітополь-Черкаси. 2011. Б.в. 57 с.
42. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2864.
43. Кличе свято козацької слави. Чорноморська комуна. 1990. 21 липня.
44. Кіндрачук Н. М. «За Україну незалежну» (Роль Народного Руху України у здобутті 41 незалежності України: 1989 - 1991 рр.) : монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2013. 208 с.
45. Діденко Ю.І. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989-2002). Одеса: Астропринт, 2006. 176 с.
46. Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / за ред. О. Шевченка. Київ: Ярославів вал, 2012. 814 с.
47. «Дзвін-91» – на Миколаївщині. На сторожі. 1991. №2 (червень).
48. Горлач С. І так... я жив: спогади, есе. Київ : Ярославів Вал, 2011. 320 с.
49. Бугогардовская паланка – чья она ? Контакт. 1991. № 59. 2 серпня.
50. ДАХО. Ф. р-4094. Оп. 8. Спр. 3.
51. Листівка Запорізької організації УРП з нагоди вшанування роковин Д. Донцова, що поширювалась в Мелітополі. Серпень 1990 р. Архів В. Гудзя.